

3. Sok ezek közül nem Magyarországon jelent meg. Lásd például Nikolaus von (Miklós) Horthy: *Ein Leben für Ungarn*. Athenäum Verlag, Bonn, 1953; Nicholas (Miklós) Kállay: *Hungarian Premier. A Personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War*. Columbia University Press, New York, 1954; és Dezső Sulyok: *A magyar tragédia*. A szerző kiadása, Newark, N. J., 1954. Az egyik legtárgyilagosabb memoárt Nagybaczoni Nagy Vilmos, a korábbi honvédelmi miniszter írta, akit a Yad Vashem Igaz Kereszténynek ismert el, mert mindent megtett, hogy hivatali ideje (1942–43) alatt megóvja a zsidó munkaszolgálatosok életét és érdekeit. Lásd *Végzetes esztendőik, 1938–1945*. Körmendy, Bp., 1946.

4. A Központi Zsidó Tanács vezetőinek visszaemlékezései először angol fordításban jelentek meg Randolph L. Braham szerkesztésében: *Hungarian Jewish Studies*, 3. kötet. World Federation of Hungarian Jews, New York, 1973. Magyarul Schmidt Mária szerkesztésében: *Kollaboráció vagy kooperáció?* Minerva, Bp., 1990.

5. A korai történeti leírások közül kiemelkednek Lévai Jenő munkái. Az ismert újságíró Budapesten élte túl a Holocaustot, és zsidóügyekben tanácsadója volt a béketárgyalásokra kiküldött magyar delegációnak. A termékeny szerző nevéhez fűződik például *Black Book of the Martyrdom of Hungarian Jewry*. Central European Times, Zurich, 1948; *Zsidósors Magyarországon*. Magyar Téka, Bp., 1948. Más műveinek adatait lásd Braham, *Bibliography*. Másik fontos forrás volt Munkácsi Ernőnek, a Pesti Izraelita Hitközség főtitkárának a munkája: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához*. Renaissance, Bp., 1947.

6. Lásd például E. R. Kutas: „Judaism, Zionism and Anti-Semitism in Hungary.” *Journal of Central European Affairs*, 8. (1949. január), 377–389. o.

7. A 3480/1945. sz. körlevél egy több nyelven közreadandó könyv előkészítését sürgette, amely a katolikus egyház „pozitív” szerepét hangsúlyozta volna. A körlevelet Mindszenty József bíboros, Magyarország hercegprímása 1945. november 3-án írta alá. Ravasz László püspöknek, a magyarországi református egyház ellentmondásos főpapjának állítólag hasonló szándékai voltak, amikor arra biztatta Bereczky Albert tiszteletest, hogy dokumentálja a protestáns egyházaknak a háborús években betöltött „pozitív” szerepét. Bereczky könyvének (*Hungarian Protestantism and the Persecution of the Jews*. Sylvester, Bp., 1946, magyarul is) háttérére nézve lásd Szenes Sándor „Saving People Was Our Main Task” c., Éliás József tisztelettel folytatott interjút: *Studies on the Holocaust in Hungary*. Szerk.: Randolph L. Braham. Institute for Holocaust Studies of The City University of New York, New York, 1990. 1–64. o. A katolikus egyház pozitív szerepét részletezi például *A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme*. Szerk.: Meszlényi Antal. Stephaneum, Bp., 1947. Más források in: Braham, *Bibliography*, 281–295. o.

8. Eugene Duschinsky: „Hungary.” In: *The Jews in the Soviet Satellites*. Syracuse University Press, Syracuse, N. Y., 1953. 414. o., angolul idézve in: *Új Élet*, 1946. június 5.

9. Lásd Szenes Sándor Éliás József tisztelettel készített interjújának magyar változatát, in: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*. A szerző kiadása, Bp., 1986. 87. o.

A háború utáni évek antiszemitizmusára nézve további részleteket közöl Sári Reuveni: „After the Holocaust: National Attitudes to Jews. Antisemitism in Hungary 1945–1946.” *Holocaust and Genocide Studies*, 4. (1989) 1. 41–62. o.

10. „Zsidókérdés Magyarországon 1944 után.” *Válasz*, 8. (1948. október–november), 778–777. o. A több gyűjteményben is szereplő tanulmány Magyarországon és külföldön egyaránt heves intellektuális vitát kavart, főleg a nyolcvanas évektől.